

help him build
PALESTINE

עיר חדשה בשפה עתיקה

תיאור תל אביב
בערבית יהודית תוניסאית

מור דניאל

מיום היווסדה, העיר תל אביב הייתה סמל של תרבות, ליברליות ומודרנה. לא פעם עוסק הדיון הציבורי התל אביבי של ימינו בעניינים כגון יוקר המחיה, מצב הכלכלה, גורל התרבות ועוד. מעניין לגלות כי כבר בראשית המאה ה-20 מוצגת "העיר הלבנה" באופן דומה למדי בעיתונות הערבית-יהודית בעיר תוניס, המרוחקת ממנה אלפי קילומטרים.

"לא לנו" בערבית שלנו

לבדיקת אופן השתקפותה של העיר תל אביב בעיתונות היהודית התוניסאית של ראשית המאה ה-20, יש לעמוד על תרומתה לקהילה שאליה ביקשה לפנות. לא אחת שימשה הבימה העיתונאית כר להבעת רחשי לב של הקהילה: שמחות, אבלות, תהיות ומשאות נפש. ראשית היישוב העברי בארץ והשאיפה להפוך חלום למציאות יצרו דו-שיח עיתונאי מרתק בין קהילות תוניסיה לבין ההתרחשויות בארץ ישראל. בסיוע מכתבי עולים ובתיווך העיתונות העברית והמערבית הוגשו לקורא סיפורים על המושבות הראשונות, על הכוחות החלוצים ועל ראשית התארגנותו של הלאום היהודי בארצו.

הזיקה של יהדות המגרב למציאות הארץ-ישראלית בתקופה זו הייתה חזקה במיוחד. על כך מעידה יותר מכל העובדה שהחל מאמצע המאה ה-19 ועד לאחר אמצע המאה ה-20 ראו אור בתוניסיה לבדה יותר מ-140 עיתונים שונים שנועדו לקוראים יהודים: חלקם בלשון העברית, חלקם בצרפתית, אך רובם המכריע בלשון הערבית-היהודית.

הקהילות היהודיות בתפוצה חיו במצב לשוני המכונה "דיגלוסיה" או "מולטיגלוסיה", מצב שבו שתי לשונות או יותר משמשות בו-זמנית באותה החברה למטרות שונות. כך היה בנוף הלשוני הצפון אפריקאי: בפיהן של חלק מן הקהילות היהודיות המרכיבות אותו היו שגורות הלשון הערבית-היהודית בצד לשון המעצמה הקולוניאלית השלטת (צרפתית או איטלקית). נוסף על כך היו מצויים בקהילות מסוימות גם שרידים מיוונית, ברברית, תורכית עות'מאנית ועוד.

השימוש באותיות האלף-בית העברי לכתובה, גם בשפה שאיננה עברית, יצר חיבור בין כתבי הקודש ופירושיהם לבין

בני הדור הצעיר, הפיח בהם רוחניות דתית וחיוך את הזהות היהודית. הזיקה לעברית נשתמרה בכתובה, וכמובן במונחים עבריים וארמיים הקשורים לקיום אורח החיים היהודי: טלית, תפילין, חגי ישראל, תפילה ועוד. לא אחת שימשה הלשון היהודית כשפת סתרים בין יהודים, להסוואת תוכני הדיון בעת מגע עם החברה הסובבת. בקהילות אלג'יריה, למשל, נהגו היהודים בעת מסחר להשתמש במספרים עבריים למנייה. לעתים אף נעזרו במילים עבריות דוגמת כסף, זהב, ממון וגנב כדי שהלקוח או המוכר שמולם לא יבינו על מה הם מדברים. במידה שהמשא ומתן הסתבך, יהודי תוניסיה נהגו לומר "לא לנו" – במשמעות של "אין עסקה".

כך שימשה השפה היהודית ככלי ליצירת ייחודיות, סולידריות וערבות הדדית. היהודים הרגישו שזו שפתם, שהיא מבדלת אותם, מכוונת לקהל יהודי ושונה בתכלית משפתו של המקומי. בקהילות צפון אפריקה נהגו היהודים לכות את שפתם "אלערביה מתאענא" או "אלערביה דיאלנא" – כלומר, הערבית שלנו.

הערבית היהודית מראשיתה ועד לימי הביניים נדונה בראשית

חלוץ בונה את ארץ ישראל - רדף באנגלית וביידיש? (www.palestineposterproject.org)

ה'30 (אוסף מאטסון, ספריית הקונגרס האמריקני) "כמה בר מזל הוא האדם שביקר בה" – תל אביב בשנות

והסביבה וכלה בחדשות על המתרחש בעולם, לרבות אירועי מלחמת העולם השנייה והמפעל הציוני המתהווה. מעיון בעיתון ניתן להסיק שתפוצתו הייתה רחבה, וגיליונותיו נמכרו בערים התוניסאיות תוניס, ספקס ונאבל וכן בעיר המרוקאית קזבלנקה. העיתון כלל ידיעות שמקורן בעיתונות ערבית יהודית (בערבית ובעברית), בצד מאמרי מערכת מקוריים שכתבו אישים שונים ובהם מישל וזאן, עורך העיתון, וכן יוסף ביג'אוי ויעקב בוכ'ריץ – דמויות בולטות בבימה העיתונאית.

הכתב יעקב בוכ'ריץ, שדבריו יובאו להלן, נתפרסם בקהילת יהודי תוניס בשל כישורי הכתיבה שאותם הפגין במאמריו בעיתונים שונים ובחיבור ספרות ושירה עממית. נוסף על כך סייע לנחום ירושלמי, שנשלח מארץ ישראל לתוניסיה על מנת לקדם את לימוד העברית ופעל בה בשנים 1938-1945. בוכ'ריץ אף עמד בראש קבוצת דג"ל – דורשי גאולה לישראל – קבוצת נוער ציונית דתית שפעלה בתוניסיה לאחר מלחמת העולם השנייה.

להלן קטעים מכתבתו "תל אביב 1910", הנפתחת כך: "ואחד ג'ירנאליסט אנגליזי כאן שאף אלארץ' אלדי בדאו נבניו פ'יהא ועטאוהא אסם 'תלאביב' פ'י עאם 1910. הו יקול פ'י כתאבהו אלדי עמלהו האדו אלאייאם אלאכ'ירה: "האדי בלאד רמל, ואין תמשי תוג'ד אלרמל" [...]

[תרגום:] עיתונאי אנגלי אחד ראה את האדמה שעליה בונים ונתנו לה את השם "תל אביב" בשנת 1910. הוא מספר בכתבתו אשר נכתבה בימים האחרונים: "זאת עיר של חול, לאן שתפנה תמצא חול". עם זאת היום לפני שנתיים (כלומר לפני שנת 1910) החלו לבנות חלק ממבני המגורים ושוקדים על סילת דרכים ראשיות. ("אלהודי" 3.2.1938; תרגום הח"מ).

הכתב מציין כי התיאור של העיר תל אביב שאותו הוא מציג הוא פרי עטו של עיתונאי אנגלי. בכך הוא מדגיש בפני קוראיו כי העיר תל אביב היא עיר מודרנית לכל דבר, ועל כך מעידה אפילו העיתונות המערבית. כך למשל, מובאת השוואה בין יפו, העיר הערבית הישנה והמלוכלכת, לבין תל אביב – העיר היהודית החדשה, הנאה והצבעונית:

עליתי לגג המלון, מספר העיתונאי האנגלי, ומשם ראיתי את יפו, עיר הנמל הערבית, על סמטאותיה הצרות והמלוכלכות, ולצידה תל אביב אשר נופה נשמה ומופלא, אומרים שהיא מכוסה בכיסוי צבעוני המקנה לה את המראה הזה.

גיליון זה (לעיל, עמ' 5-8). מן המאה ה־16 ואילך התרחב השימוש בערבית־היהודית בעקבות המגע והשיח בין הדתות. הופעת הדפוס במרחב המוסלמי במהלך המאה ה־19 והתפשטות הקולוניאליזם במחציתה השנייה סייעו להרחבת תפוצתם של טקסטים. בניגוד למאות הקודמות, הכתיבה בערבית היהודית המאוחרת מיעטה לעסוק בענייני קודש והורחבה גם לענייני חול. אחת הדוגמאות המובהקות לכך היא הכתיבה העיתונאית בקרב הקהילה היהודית התוניסאית.

העיר שנופה משמח ומופלא

בעמוד השער של העיתון התוניסאי "אלהודי" (=היהודי), פורסמה ביום 3 בפברואר 1938 כתבה תחת הכותרת "תל אביב 1910". על המאמר חתום אחד מכתבי העיתון, יעקב בוכ'ריץ, והיא נסמכת על כתבה מן העיתונות הבריטית. הכתבה סוחפת אותנו למסע בזמן ובמרחב הקהילה היהודית התוניסאית דאז, אך גם חושפת נקודות דמיון מפתיעות לימינו אנו. העיתון "אלהודי" הוא שבועון ערבי־יהודי שנדפס בעיר תוניס, בבית הדפוס שהיה בבעלות משפחת וזאן ובעריכת בן המשפחה מרדכי. נושאי הכתיבה שסיקר העיתון היו רבים ומגוונים – החל מענייני דיומא שהתרחשו בקהילות תוניסיה

עיר לחוף ימים: "פריס בר" בתוניס (מימין) ו"כיכר ציונה (דיזנגוף)" בתל אביב, 1940 בקירוב

בין שתי ערים

בשלב מסוים, כך נראה, עובר בוכ'ריץ לתיאור העיר בימיו שלו, אלא שאינו מציין את מקורותיו. הדים לגורל היהודים בשנות ה-30 המאוחרות נרמזים בקטע הנלהב הבא:

תל אביב מקדמת את המולדת מעצם היותה, אתה רואה את הבנות עובדות בבנין, ועורכות דין במפעלי תעשייה וכדומה שוקדות על הבנייה ומהנדסים מערבלים חומר, דברים שלא ראיתי באף מקום אחר! והפלא הגדול היה כאשר יצאתי להסתובב במונית (רכב שירות) מצאתי מולי רכב שבו נהגה אישה מהיותר יפות, צעירה בגילה, וישבנה היפה בישבנים – וציפורניה מסודרות לפי צו האופנה. היא הוציאה את ראשה מהרכב ואמרה: האם תרצה מונית? כן, עניתי לה. באותו הרגע ירדה מהאוטו פתחה את הדלת ואמרה לי: "עלה אדוני!". בה בעת היא ספרה לי שאביה היה מנהל בבית חרושת בגרמניה ובמסיבה אשר ערך לה ביום בו מלאו לה 17 שנה נתן לה את הרכב הזה במתנה, אולם כאשר גירשו אותם מגרמניה היא באה עם הרכב לכאן וכעת התחילה לעבוד בו למחייתה.

תל אביב מוצגת כעיר מודרנית, שבה אף קיים שוויון הזדמנויות תעסוקתי: נשים מועסקות כבנאיות, עורכות דין ונהגות מוניות. בתקופה הנידונה חיו בתוניסיה כ-60,000 יהודים, כמחציתם בתוניס הבירה. מעמד הנשים בחברה זו היה מורכב והוא נבדל בין צפון הממלכה לבין דרומה – אזור שהתאפיין בקהילות יהודיות מסורתיות ושמרניות שאל חייהן חדרה המודרניזציה מאוחר בהשוואה לקהילות היהודיות בצפון. בחינת לבושן של הנשים היהודיות התוניסאיות מלמדת אותנו רבות על מיקומן בחברה. עד סמוך לעלייתן ארצה מלבושן של נשות דרום תוניסיה היה מסורתי לחלוטין, ואילו לבושן של נשות הצפון היה מערבי יחסית והושפע רבות מרוח המודרניזציה שהחדירה ההשפעה הצרפתית.

לעיל הוצגה טעימה זעירה מתוך אוצרות הכתיבה בלשון הערבית-היהודית, שאחד ממוקדי המסתור שלה מצוי ביבולן הספרותי של קהילות יהודי תוניסיה. הערבית היהודית, שהתבססה באזורי השלטון המוסלמי והושפעה מלשונות ומתרבויות שונות, הניבה יכולי כתיבה רבים בכל תחומי החיים. חלק מקוראי הכתבה שלעיל עלו כעבור שנים לא רבות לישראל, וחלקם אף התיישבו מן הסתם בעיר שעליה נכתב אז: תל אביב, יש בה בתי קולנוע ותיאטראות לרוב, בעצמי נוכחתי וראיתי מה רב השעשוע שם [...] אוכל לומר שתל אביב היא העיר הנפלאה ביותר אשר אין כדוגמתה באירופה [...] בואו לראותה ותיווכחו בדברי.

"הבו חומר ולבנים ונבנה את תל אביב" (אוסף מאטסון)

[...] בשנת עשר [=1910], כאשר ביקרתי באזור הזה, חשבתי לעצמי שהאנשים האלה, שמשקיעים כסף כדי לקנות בו אדמות, אין הם אלא טיפשים אולם עכשיו התברר כי לא היא!! האנשים משתוקקים לראות את העיר היפה הזאת המתוכננת לפי תכנית מודרנית [...] כמה בר מזל הוא האדם שביקר בה, וכמה מסכן הוא זה שיכול לבקר בה ואינו מבקר [...] חצרות בתים הבנויים בפאר רב מעל מקומות אשר היכרנו כחול! רואה את ההתיישבות היהודית אשר הולכת וגוברת מיום ליום, שהיא הסיבה לעלייה במחיר האדמות. אדמה בתל אביב שווה בערכה לאדמה באמריקה במקומות הכי מבוקשים. והמוכר אשר בבוקר ביקש מחיר מסוים מעריך שעד הערב, ללא ספק, הוא יבקש יותר ממה שביקש בבוקר.

לעיון נוסף

1. א' הטל, כתיבי עת ועיתונים יהודיים בצפון-אפריקה, תל אביב תשנ"ו.
2. א' ממן, מרקם לשונות היהודים בצפון אפריקה, ירושלים תשע"ד.
3. ח' סעדון (עורך), תוניסיה: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשס"ה.
4. י' שיטרית, לשון ומאגריה לשון ומארגיה: מחקרים סוציולוגיים בערבית היהודית בצפון אפריקה ובמרכיב העברי שבה: כתבות, שירים סיפורים ופגמים, ירושלים תש"ע.